

SON LAZ İSYANI VE KARADENİZ DEREBEYLERİNİN ÇÖKÜŞÜ*

THE LAST LAZ RISING AND THE DOWNFALL
OF THE PONTIC DEREBEYS

Anthony BRYER

Çevirenler: Özgür YILMAZ**

Ayşegül KUŞ***

Fatih Sultan Mehmet 1461’de Trabzon Rum İmparatorluğu’nu ele geçirdikten sonra, Orta ve Batı Karadeniz Bölgesi, aralarında bazı Arnavutların da yer aldığı Osmanlı yerleşimcilerine tımar olarak verildi. İki asır boyunca bölgedeki nüfus, baskın olarak Hristiyan ve Çepni olarak kaldı; ancak artan ihtida olayları ve yeni iskânlarla nüfus giderek Müslümanlaştı. Devletin önemli ölçüde asker ihtiyacını temin ettiği Lazistan ve Doğu Karadeniz ise 16. yüzyılda imparatorluğa dâhil edildi. Osmanlı yerleşiminin oldukça zayıf

* Makalenin Orijinali: Anthony Bryer, “The Last Laz Risings and the Downfall of the Pontic Derebeys, 1812–1840”, *Bedi Kartlısa*, XXVI (1969), s. 191–210. *Bu makale Doğu Karadeniz derebeylerinin feodal otoritelerini açıkladıktan sonra derebeylerin 1812, 1826 ve 1832 yılında yapılan merkezi reformlar ile ortadan kaldırılmasını incelemektedir. Bölgedeki bu süreç özellikle ilgi çekicidir. Çünkü bazı yerel beyler Laz ve Acaralıydı ve Rusya’nın 1828-1829’da Kafkasya’yi ele geçirmesi ve Karadeniz’deki işgalleri Trabzon Eyaleti’ni oldukça hassas bir eyalete çevirmişti. Fakat Doğu Karadeniz halkı Osmanlı baskısından ve bir dizi kötü hasattan dolayı isyan etmişti. Bu ayaklanmalar Tuzcuoğlu’nun 1833’teki isyanı ve Trabzon üzerine yaptığı başarısızlıkla sonuçlanan kuşatma ile zirveye çıktı. Fakat bu isyanlar Osman Paşa (1829-1842) tarafından 1837’de etkili bir şekilde bastırıldı. Bu mücadele görünürde merkezi otorite ile yerel idareciler arasındaydı ve bazı açılardan bölgedeki derebey savaşlarının sonuncusu olarak kabul edilebilir. Bu mücadelede Babiâli’nin temsilcisi Osman Paşa, uzun zamandan beri Rizeli Tuzcuoğulları ile aralarında bir husumet olan Acara kökenli bir aileden geliyordu. Tuzcuoğulları asi olmasına rağmen zaman zaman Babiâli’de paşalardan daha iyi bağlantılara sahiptiler. Çalışmanın kaynakları İngiliz konsolosların yayınlanmamış raporları, basılmış seyahatnameler ve Rum ve Türk kaynaklarıdır. (Metinde yer alan Pontos, Karadeniz; Greek de Rum olarak tercüme edilmiştir. ç.n.)*

** *Yrd. Doç. Dr.*, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, GÜMÜŞHANE.
ozguryilmaz@gumushane.edu.tr

*** *Öğr. Gör. Dr.*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, SAMSUN. *aysegulk@omu.edu.tr*

olduğu bu dağlık bölge, büyük ölçüde doğuda Lazların egemen olduğu birtakım yerel unsurlar tarafından idare edildi. 17. yüzyılın ortalarından itibaren tımarlılar ve hanedan şeklini alan savaş beyleri Osmanlı Anadolu'sunda önemli ölçüde bağımsızlık elde etti. Bunlar *derebeyler* yahut “vadi beyleri” olarak bilinir. Anadolu'da 18. yüzyılın sonlarında yalnızca Anadolu ve Karaman gibi vilayetler doğrudan merkezî hükümetin emri altındaydı. Derebeyler ilk olarak ortaya çıktıkları ve kıyı vadilerinin eski ayrılıkçı yapısının temsil edildiği Karadeniz'de oldukça kemikleşmişlerdi. Bizans 11. ve 12. yüzyılda bu derebeylerini kontrol altına almakta nasıl zorlandıysa, Osmanlı idaresi de 18. ve 19. yüzyılın başlarında bölgeyi kontrol altına almakta benzer şekilde oldukça zorlandı. Tıpkı Trabzon Rum İmparatoru Alexious Komnenos, Chaldia *Thema*'sının yarı kalıtsal soyluları olan Gabras ailesinin gücünü tanımak zorunda kaldığı gibi, Sultan II. Mahmud ve hatta Abdülmecid de bölgenin önde gelen hanedan ailelerinden olan Haznedaroğullarının aile üyelerini üç tuğlu paşa rütbesi vererek Trabzon'a yönetici olarak atamayı daha akıllıca buldu. Buna karşılık olarak, tıpkı Trabzon Rum Devleti'nin yarı-Laz olan Tzanhitai ve Kabazitai ailelerini güney eyaletlerinin yöneticileri olarak kabul etmek zorunda kalması gibi, Hazinedaroğulları da Rize ağalarından olan Tuzcuoğullarının bölgedeki otoritesini tanımak zorunda kaldı.¹

¹ Bölgede Osmanlı yerleşimi hakkında bkz. M. Tayyib Gökbilgin, “XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Belleten*, XXX/102(1962), 293-337 ve bu kaynaklar hakkında bkz. Ö. L. Barkan, “Essai Sur Les Données Statistiques Des Registres De Recensement Dans L'Empire Ottoman Aux XVe et XVIe Siècles”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, I (1958), s. 9-36 (burada 19. Yüzyıl konsolosluk kaynakları gibi 5 çarpanı tavsiye edilmektedir). 1520 tahririnde adı geçen Tımar ailelerinde hiçbiri 19. yüzyılın başlarında bölgede görülmemektedir. Fakat Vazelon Kayıtları'nda geçen bazı soyadlarının günümüzde Of bölgesinde kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Mesela Bay Meeker bana, günümüzde Of'ta kullanılan “Zumbika” soyadının geç Ortaçağ'da Maçka'da görülen “Tzimprikas”ı yansıttığını belirtmiştir. Fakat bu tarz isimlerin pek çoğu yer isimlerinden gelmektedir ve “Djimlikas” veya “Zimlikas” adlı bir Rum kilisesine ait çok sayıda kalıntının olduğu bir köy vardır. Kilise köyün kuzey yamaçlarının yaklaşık 1 km aşağısında ve Çit Deresi'nin 3 km yukarisindedir. Türkçede ise “çimlik” çayırılık-çimenlik manasına gelmektedir. Bkz. T. Uspensky and V. Beneshevich, *Actes de Vazelon*, Leningrad 1927, index. Genel olarak Laz hakkında bkz. M. De Peyssonnel, *Observation historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont-Euxin*, Paris 1765, s. 54-71 ve M. De Peyssonnel, *The Memoirs of Baron de Tott*, London 1786; Osman Bey (J. Decourdemanche takma adı), “Lazistan”, *İzvestiya imperatorskago Russkago Geographicheskago Obshchestva*, X (8), St. Petersburg 1874, s. 356-374 ve Anthony Bryer, “Some Notes on Laz and Tzan”, *Bedi Kartlisa*, XXI-XXII (1966), s. 174-195 ve XXIII-XXIV (1967), s. 161-168; “Tourkokratia” döneminde Trabzon hakkında belgeler şurada bulunabilir: Mgr Chrysanthos Philippides, Metropolitan of Trebizond, “Hê ekklesiâ trabezountos”, *Archeion Pontou*, IV-V (1933); Odysseus Lambides, *Hoi Hellênes tou Pontou hypo tous Tourkous (1461-1922)*, Athens 1957; Sabbas Ionnides, *Historia kai statistikê trapezountos kai tês peri tautên chôras*, Constantinople 1870; Perikles Triantaphyllides, *Hê en Pontô Hellênike phylê, êtoi ta Pontika kai logoi tines tou idiou*, Atina 1866 ve aynı yazarın girişi için, *Hoi*

Bu yerel unsurların bertaraf edilmesinden 50 yıl sonra, Trabzon İngiliz Konsolosu W. G. Palgrave Karadeniz Derebeylerini, “bir zamanlar büyük toprakları elinde bulunduranlar, onların haleflerini ise, onlardan kalma toprağı bazen gerçek bir servaja bazen de sözde belli koşullarda kullanma hakkına sahip eski güçlerini kaybetmiş” kişiler olarak tasvir eder. Bu derebeylerin devlet için yerine getirmek zorunda oldukları iki önemli yükümlükleri bulunmaktaydı: Toprağı kullananlardan yıllık vergi veya öşür toplamak ve gerekli durumlarda devletin asker ihtiyacını karşılamak. Bu derebeylerin seleflerine karşı görevleri, daha evvel babalarının icra ettiği gibi, onları merkezî hükümetin çıkarları karşısında korumak ve romantize edilmiş bir şekilde bu ailelerin reisliğini yapmaktı. 19. yüzyıl seyyahları, bir alışkanlık olarak bölgedeki bu sistemi 12. yüzyıl Avrupa’sındaki feodal yapı ile karşılaştırmışlardır. Aslında Doğu Karadeniz kökenli bu beylerin otoritesi ve siyasi gücü, bir dereceye kadar akrabalık bağı üzerine inşa edilmişti. Bunun kökleri ise Kafkas topluluklarında ve Lazistan’ın parçalı coğrafyasında aranmalıdır. Erken modern dönem Türkmen yerleşimciler, mevcut olan Rum-Laz sosyal örüntüyü doğal bir biçimde son zamanlara kadar kendi kabile sistemleri ile birlikte sürdürdüler. Çepni Türkmenleri bölgeye 18. yüzyılda gelmiş gözükmektedirler. (Aslında Batı Karadeniz’in nüfusunu 13. yüzyılın başlarından itibaren yoğun bir şekilde Türkmenleştirmektedirler). Onların bölgeye gelişleri, aslında bölgedeki geçmişi çok eskilere gitmeyen hanedan ailelerinin yükseliş geçmeleriyle aynı zamana denk geliyordu. Çepnilerin, Rum nüfusu Of, Çaykara, Santa ve Krom gibi yaylaların aşağı kesiminde yer alan uzak ve yüksek vadilere sürdükleri anlaşılmaktadır. İşte bu Rum nüfus burada 19. yüzyıl sonlarında dikkate değer bir Hellen kültürünü canlandırmayı başardı. Lazlar ise şimdi yaşadıkları bölgenin daha doğusuna itildiler. Sürmeliler ve Oflular yaygın olarak (burada yapıldığı gibi) Laz olarak adlandırılmalarına rağmen, gerçek Lazca konuşanlar 1812-1840 arasındaki kargaşa döneminde aslında azınlık bir unsurdur. Doğu Karadeniz’de yaşayan insanların etnik menşesini belirlemek (18 tanesi, resmi olmayan 1911 nüfus sayımı sonuçlarına göre verilmiştir) oldukça zor bir meseledir. Fakat “Laz” kelimesini genel bir adlandırma olarak kullanmak diğerlerinden daha doğru olacaktır.²

Phygades, Atina 1870. Şakir Şevket’in şu eserini incelemedim: Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, İstanbul 1877.

² *PRO FO195/812*, Ocak 1868 raporu. Palgrave bu düşünceleri başka yerde de ayrıntılarıyla aktarır. Konsolos Karadeniz’in “çok sayıda sağlam bir şekilde inşa edilmiş kaldırım döşemeli ve denizden vadiler boyunca iç kısımlara, dağların yamaçlarından ve orman içlerinden geçen at yollarından” bahsediyordu. Palgrave “bunların kötü niyetli derebeylerin işi olduğundan, toprak mülkiyetleri Sultan Mahmud ve Abdülmecid tarafından yanlış bir şekilde ellerinden alınan ve kârli olduğu için serbestçe verilen köy çalışması ile itaat altına alınan derebeyler...” Aynı şekilde “bir zamanlar çok kavgacı, fakat iyi bir efendi, misafirperver ve arazileri elinden alınmak istendiğinde canı pahasına bunu koruyan, İstanbul’dan gelen sülüklerin aksine kendi eyaletinden aldığı vermeye çalışan yarı feodal toprak beyleri olan “derebeylere” ve “ağalara” ev sahipliği yapan kasvetli duvarlar, gökyüzüne açılan geniş çamlar”a dikkat çekiyordu. W. G.

Palgrave, Trabzon'daki derebeyleri "her yönden bölge insanının çıkarlarını koruyan kişiler" olarak nitelerken, merkezi hükümetin 1860'lı yıllarda bölgeye atadığı valileri ise "düzenli bir baskı unsuru" olarak görür. Bu derebeyler, komşularıyla husumetleri olmadığı zaman, onların yerini almak üzere merkezden gönderilen valilerden daha iyi yöneticilik yapmaktaydılar. Çünkü sahip oldukları toprakları müreffeh bir halde tutmak onların çıkarınaydı. Anadolu'daki bazı derebeylerin mülkleri gerçekten çok büyüktü. Örneğin, 1813'te bölgede bulunan Kinneir, Orta Anadolu'nun yönetimini elinde tutan bu hanedan ailelerinin en büyüklerinden olan Çapanoğlu Süleyman (1781-1814) ile tanışma fırsatı bulmuştu. Çapanoğlu Süleyman her gün 300 kişilik maiyetinin iaşesini karşılıyordu ve 40.000 kişiden büyük bir ordu oluşturabilecek gücü vardı. Diğer önemli bir hanedan ailesi ise Canik'ten başlayarak Trabzon'un batısına kadar olan toprakların yönetimini elinde bulunduran Canikli Ali Paşa idi. Fakat Orta ve Doğu Karadeniz'de bulunan derebeylerin sahip oldukları mülkler vadilerle sınırlıydı. Bu dik ve sarp vadiler arasında iletişim ise oldukça güçtü. Bu nedenle buralarda baskın hiçbir aile yoktu.³

Trabzon Rum Devleti'nin Bizans'tan miras aldığı Chaldia teması gibi tüm bilinen idari birimler (*banda*) Osmanlı döneminde *kazaya* ve nihayet derebeyliklere dönüştüler. Hatta bugün bile, bu coğrafya, idari sınırları daha erken olmasa da 9. yüzyılda Bizans tarafından temelleri atılan bir modeli ortaya koymaktadır. Her bir *kaza* yükseklikleri 2.000 ila 2.400 olan Karadeniz Dağlarını ayıran yükseltilere ve yaylalara varmadan 50 km güneye doğru uzanan vadi başlarında bir kale, idari bir merkez ve çarşıdan oluşmaktaydı. Ancak 18. yüzyılda Trabzon Paşalığı'nın idaresi altında bulunan tüm vadi kazaları derebeylerin eline geçti. Merkezin doğusunda bulunan Lazistan'da Batumlu (Bathys), Gönyeli (Gonia), Rizeli (Rhizaion), Oflu (Ophis) ve

Palgrave, *Ulysses, or Scenes and Studies in Many Lands*, London 1887, s. 17; W. G. Palgrave, "The Monastery of Sumela", *Fraser's Magazine*, NS, vol. III (1871), s. 195-206 ve *Eclectic Magazine*, New York, vol. IXXCII, s. 481. Palgrave tartışmalı ve inatçı bir kişiliktir; ancak onun fikirleri az veya çok çağdaş araştırmacılar tarafından da paylaşılmaktadır: "Derebeylerin halk ve topraklarıyla olan yakın ve samimi ilişkilerin, her iki tarafın da yararına olduğu görülmektedir". Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London 1961, s. 38. V. Fontanier, *Voyages en Orient*, Paris 1829-1834, s. 17-18. Bu kaldırım yolların derebeylerin zamanından önce yapılmış yapılar olması muhtemeldir. Bu yolların kalıntılarını Ortaçağ ve günümüz Rum yerleşimlerinde-Aksu (Tsita) Vadisi, Zefir (Zephyrios) Burnu ve Vazelon ve Peristera'ya çıkan patikalarda müşahede ettim. Bazı durumlarda bu yolların *basilikoi odoi* patikaları veya Büyük Kommenosların bölgeyi kontrol etmek için yaptıkları yollar olduğu söylenebilir (Vazelon Kayıtları). Ancak Doğu Karadeniz'in zarif kemerli köprüleri gibi bu yolların inşası ve bakımı yerleşik bir idarenin işiydi. "Pontus Cumhuriyeti" hakkında Karadeniz Milli Birliği'nin (Ligue Nationale du Pont Euxin) propaganda risalelerine bakınız. *Greek Republic of the Black Sea*, Paris 1919.

³ John Macdonald Kinneir, *Journey thorough Asia Minor, Armenia and Koordistan, in the years 1813 and 1814...*, London 1818, s. 85-91. (Bu eser Gardane'nin raporunu doğrulamaktadır. De Gardane, *Journal d'un voyage dans la Turquie-d'Asie et la Perse, fait en 1807 et 1808, Paris 1809*, s. 10-11) ve J. H. Mordtmann and B. Lewis, «Derebey», *The Encyclopaedia of Islam*, 2nd edn, Vol. II (1961), s. 207.

Sürmeneli (Sousourmene) gibi derebeyler etkindi. Trabzon'un güneyinde ise Değirmendere'ye (Pyxites-Prytanis) yerleşmiş bir derebey Maçka yakınlarındaki bir kaleden Tebriz'e kadar uzanan büyük kervan yolunun başlangıcını teşkil eden bölgeyi kontrol ediyordu. Trabzon'un batısında yer alan Akçaabat (Polathane, Platana), Görele Burnu (Koralla), Tirebolu (Triolis) ve Giresun'da (Kerasous) da derebey hanedanları vardı. Örneğin, Görele'yi tımar olarak ellerinde tutan Üçüncüoğulları, Torul'u ve Torul ile Görele kaleleri arasındaki 100 km boyunca uzanan Harşit Vadisi'ni de kontrol ediyorlardı. Torul'daki kale ve geçit, Zigana Geçidi için kilit bir mevkiydi. Bu nedenle, tıpkı 14. ve 15. yüzyılda Trabzon'daki Mesokaldiya Eyaleti'nin yönetimini elinde bulunduran yarı -hanedan Rum- Laz Kabazit Ailesi'nin yaptığı gibi, Üçüncüoğulları da Tebriz'e kadar uzanan bu güzergâhın hâkimiyetini elinde tutmuş gözüküyor.⁴

Trabzon ise doğu ve batı varoşu ile kalenin aşağı kesimi olmak üzere üç tımar bölgesine ayrıldı. Yukarı Hisar bir Osmanlı paşası ve yeniçeri bölüğünün tasarrufuna verildi. Toplara sahip olan kesim sadece Yukarı Hisar olsa da pratikte bunun hemen hemen hiç bir etkisi yoktu. 18. yüzyılda özellikle doğu varoşunu elinde tutan aile çok despottu. Kentin varoşunda bir katedral olan Aziz Philip, 1665 yahut 1674 yılında camiye (Kudrettin Camii) çevrildi. Buna müteakip pek çok reaya (Hristiyan tebaa) kentin batı varoşuna gitmek zorunda kaldı. Bu Hristiyanların Yahudilerle beraber kale içinde yaşamalarına müsaade edilmedi. Ancak Şatroğlu gibi bazı derebey aileleri o kadar despot değildi. Bu aile, Hristiyan köylülerin (*douloparoikoi* olarak tarif edilen)

⁴ İmparatorluğun *bandaları* şunlardı: Rize, Sürmene, Yomra, Trabzon, Maçka, Yukarı veya Aşağı Maçka ve Trikomia. *Bedi Kartlisa*, XXIII-XXIV (1967), s.163, n. 149 ve *Archeion Pontou*, XXVIII (1966) s. 286, n. 1. "Trikomia" *bandon*'unun Krom'a ve 1432'deki emirname ile "Mimeras"ın da şimdiki İmera'ya denk geldiğini düşünüyorum. Ortahisar ve Samara arasında Mimeras adlı küçük bir kaleyi ziyaret ettim. Bu kale Kalamina Deresi'nin doğusunda ve şimdi tahrip edilmiş olan Visera Kilisesi'nin 5 km kuzeyindedir (Bkz. D Talbot RICE, Byzantion, vol. V, s. 68 ve aynı kiliseden bahsettiği anlaşılan E. Janssens, Byzantion, XXVI (1866), s. 110). Bu kalenin, şimdiki Rum köyü olan İmera'dan ziyade 1432'deki emirnameye göre "Mimeras" olması daha muhtemeldir. Bu durumda "Trikomia" *bandonu* bir zamanlar Marmara olarak bilinen ve 18. yüzyılda bir derebeyinin hâkimiyet bölgesi olan Tonya'daki (Thonia) "üç köy"de yer almalıdır. Bu bölgedeki halk arasında bir zamanlar bir kan davası olduğunu ve en azından Rumca konuşan bir köyün burada var olmaya devam ettiği söylenmektedir. Derebeyler sahil kesiminde yer alan bir dizi kaleyi ele geçirdiler. Bu sahil kaleleri 19. yüzyıldaki mücadelelerde kullanılabilecek yapıları. Mesela Akçakale'nin (Kordyle) deniz tarafında yedi silah hurucu ve II. Aleksios'un doğudaki Tirebolu (Tripolis) Kalesi'nde de silah bölümleri vardı. İtoğlu'nun kalesi (Sümela'yı yağma eden ve 1831'de Osman Paşa'nın destekçisi olan Değirmendere'nin son derebeyi) oldukça belirgindir: Southgate bu konuda: "Bu eski beylerin yerleşim yeri Trabzon'a dokuz mil mesafede, sivri dağ sıralarına tüneyen, heybetli bir şekilde yükselen ve vadinin ortasında yer alarak bu vadiyi iki kısma ayıran bir noktada gösterilmektedir". Horatio Southgate, *Narrative of a Tour through Armenia, Kurdistan, Persia, and Mesopotamia*, vol. I, London 1840, s. 152; Fontanier, *a.g.e.*, III, s. 327; Bu kale 1850'de George Finlay tarafından da gözlemlendi: Finlay, o zamanlar harabe halinde olan bu Ortaçağ yapısını derebeylerin kullanmış olduklarını belirtir. (Journal ...in 1850, MS R. 8.9. of the British School of Archaeology in Athens, f. 45a).

hamisi olarak bilinir. Paşanın otoritesi tüm 18. yüzyıl boyunca giderek zayıfladı. 1827, 1830 ve 1833'te Trabzon'u yöneten paşalar bu derebeylerin tehditlerine maruz kaldıklarında kendilerini Yukarı Hisar'a kapatarak kurtarabilmekteydiler.⁵

Bu sistemin en kötü tarafı derebeyler arasında bitmek tükenmek bilmeyen kavga ve çatışmalardı. 1340'lı yıllarda Trabzon İmparatoru ile onun eyalet savaş-beyleri arasında vuku bulan iç savaşlar, 18. yüzyılda yeniden ortaya çıkmış gibiydi. 1758-1759 tarihinde Orta ve Aşağı Hisar, Aziz Eugenios (Yeni Cuma) ve Kızlar Manastırı, derebeylerin paşaya ve yeniçerilere karşı mücadele ettikleri önemli mevkiilerdi. Aslında Mesokaldiyalı hanedan aileleri, Büyük Komnenos'u ve ordusunu kuşattıklarında hangi taktikleri uygulamışlarsa, bu derebeyler de aynı taktikleri kullanıyorlardı.⁶

Derebeyler arasında meydana gelen bu çatışma ve kavgalar halka yalnızca felaket getirdi. Bu derebeylerden birinin bölgede yarattığı etkiyi kayıt altına alan Giresun'daki bir el yazmasında durum şöyle anlatılmaktadır:

“1764 yılının Ağustos ayının Tecelli Yortusunun kutlandığı altıncı gününde, Giresun, Hacı Bey tarafından gerçekleştirilen ve 74 gün boyunca süren bir kuşatma altında kaldı. Hacı Bey, Dizdaroğlu'nu (Giresun Derebeyi) yenerek kaleyi ele geçirdi ve içinde kilisenin de yer aldığı bazı yapıları yakıp yıkarak kenti tarumar etti. Bu karışıklık esnasında Hıristiyanlardan 26 kişi de hayatını kaybetti.”⁷

1811'de İmeretya'daki Rion Nehri'nin ağzında bulunan Poti Kalesi'ni elinde bulunduran ve aynı zamanda bir derebey olan Hazineberoğlu Süleyman, Trabzon Paşası oldu. Kendisi Acara kökenli olduğu için Karadeniz'in batısında etkin olan hanedan ailelerine karşı kendi otoritesini tesis etmek için Lazların ve doğudaki derebeylerin desteğini istedi. Gönnye, Rize, Of ve Sürmene beyleri tarafından desteklenen Hazineberoğlu ile Trabzon, Görele, Tirebolu, Giresun yerel beylerinin oluşturduğu ittifak arasında genel bir savaş patlak verdi. Sahil şeridinde yaşayan halk uzak vadilere sığınmak zorunda

⁵ Triantaphyllides, *Phygades*, s. 93; Chrsantos, *Ekklesia*, s. 707, 714-715; A. Papadp(o)ulos-Kerameus, *Fontes historiae imperii Trapezuntini*, St. Petersburg, 1897/Amsterdam 1965, s. 150-165.

⁶ Bkz. N. 5 ve Finlay MS, ff. 29-31; Jean Charles De Besse, *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830, pour servir à l'histoire de Hongrie*, Paris 1838, s. 300 ve William Miller, *Trebizond, the Last Greek Empire*, London 1926, s. 43-70; 18. yüzyılın ortalarında birbiri ardına Trabzon'da valilik yapan Üçüncüoğlu Ömer Paşa (Torul ve Görele bey) ve Hekimoğlu Ali Paşa Trabzon'daki 25. ve 26. Yeniçeri bölüklerinin şiddetli muhalefeti ile karşılaşmışlardı. 1758-1759 yıllarındaki karışıklıklardan sonra “bölgedeki ticaret tamamen durdu; halk evlerinden çıkmaya cesaret edemedi, şehrin caddeleri ve çarşılarında otlar satıldı, bu nedenle şehrin pek çok sakini ve özellikle de reaya şehri terk ederek daha emin bir yer olan Kefe'ye ve başka yerlere gitmek zorunda kaldı”. M. De Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. II, Paris 1787, s. 72-73.

⁷ Triantaphyllides, *Phygades*, s. 94.

kaldı. Trabzon Rum başpiskoposu Panagiotes Hacı Kakuloğlu ise Maçka'daki Zaboulon Dağı'nda bulunan Aziz John Manastırı'na sığındı. Orada kaleme aldığı bir yazmada şunları belirtir:

“1811’de zorba Hazinedaroğlu geldi ve pek çok insan Trabzon’dan kaçmak zorunda kaldı. Ben de karım ve çocuklarımla birlikte bu manastıra geldim. Aynı zamanda kentteki büyük veba salgını ve ağalar arasında bu savaş yüzünden burada 7 ay kaldım.”

Manastırın keşişi olan Dorotheos da bu kargaşalıkla ilgili olarak şu bilgileri verir:

“Büyük kıtlık pek çok insanın canını aldı; küçük bir ölçek (kotin, kutu) buğday 5 kuruş oldu; ağalar arasında savaş patlak verdi ve veba tüm hasadı mahvetti. Bütün bunlar 1811’de vuku buldu.”⁸

Hazinedaroğlu Süleyman aynı yıl Poti’den gönderdiği küçük bir filo ile Görele’deki Üçüncüoğlu’nun kalesine saldırdı. Paşa ve Acarahlılar, içinde Ortaçağdan kalma kalenin de olduğu eski Rum yerleşimi olan Görele’yi harap hale getirdi ve şehir terkedildi. Bu olayın izleri bugünkü Görele’den birkaç kilometre uzaklıkta olan Görele Burnu üstündeki kalıntılardan açıkça görülebilir.⁹

1811 yılında Görele’de meydana gelen bu tahribat ve yıkım, derebeylerin ve onların sebebiyet verdikleri savaşların son aşamasıydı. 1808’de Alemdar Mustafa Paşa tüm derebeylerini ve âyanı (ileri gelenler ve eyalet kocabaşları) merkeze çağırdı. Aslında yeni sultan II. Mahmud resmi olarak bu derebeylerin otoritesini ve sahip oldukları feodal ayrıcalıkları da bir anlamda

⁸ Fontanier, *a.g.e.*, III, s. 98 (Fontanier Süleyman Paşa’nın iyi huylu biri olarak gösterir); Chrysanthos, *Ekklesia*, s. 714, yazar şu esere atıf yapmaktadır: Archimandrite Panaretos Topalides, *İstoria tês hieras basilikês patriarchikês kai Stauropêgiakês monês tou Timiou Prodromou kai Baptilistou Iônnon Zaboulôn ê Bazêln*, Trabzon 1909, s. 192 (Bu eseri görmedim). Epameinondas Th. Kyriakides, “Pei tês para tèn Trapezounta hieras monês tou Timiou Prodromou kai Baptilistou Iôannou tou Bazelônos”, *Ho en Kônstantinoupolei Hellênikos Philologikos Syllogos*, XXVII (1899-1900), s. 367.

⁹ Chrysanthos, *Ekklesia*, s. 713; Üçüncüoğlu hakkında bkz. G. Kandilaptes, “Geôgraphikon kai historikon lexikon tês eparchias Chaldias”, *Pontiaka Phylla*, XI (Ocak 1937), s. 12-13. Koralla’nın tarihine dair Arrianus’ın tarihinde (XXIV) ve Periplus’un eserinde (XXXVI) bilgiler bulunmaktadır. (Alexandre Baschmakoff, *La synthèse des Périples Pontiques*, Paris 1948, s. 96-97 ve 122-123); Ruy Gonzales Clavijo, *His Embassy from Henry III of Castille to Tamburlaine the Great at Samarkand*, trcm. Guy le Strange, London 1928, s. 109; “Relation d’un voyage en Orient par Julien Bordier, écuyer de Jean Gontaut, Baron de Salignac, ambassadeur à Constantinople (1604-1612)» ed. Mgr. Chrysanthos Philippides, *Archeion Pontou*, VI (1935), s. 116 ve MAnouel I. Gedeon, *Patriarchikoi Pinakes*, Constantinople, 1885-1895, s. 618-639. Bu kalenin kalıntıları 100x60 metre karelik kayalık bir yarımada üzerinde bulunmaktadır. Ayrıca bazı ev ve savunma kalıntıları civarda yer almaktadır. Anakara tarafında 6x7 metre karelik küçük bir şapel veya başka bir kiliseye ait kalıntılar vardır; kalenin batı surlarının aşağısında ise Tirebolu yakınlarında olduğu gibi taştan yapılmış üzüm veya zeytin değirmeni vardır.

tanımış oluyordu. Kendisi de ayan sınıfından olan Mustafa Paşa iktidardan düştü ve arkasından Rus Savaşı patlak verdi. Zayıf merkezi hükümet üzerinde derebeylerin elde ettikleri resmi zafer, ortadan kaldırılmaya başladıkları döneme kadar sadece dört yıl sürdü. Görele'nin düşmesinden bir yıl sonra 1812'de, II. Mahmud 19. yüzyıl Osmanlı reform sisteminin ilkini ilan etti ve derebeylerin ortadan kaldırılmalarını emretti. Bunu 1826'da Yeniçerilerin ortadan kaldırılmaları ve 1831'de ise tımarların resmi olarak ilgası izledi. Kinneir'in daha önce tanışmış olduğu Çapanoğlu Süleyman, devleti bertaraf ettiği ilk derebeyi oldu. Ancak bu hanedanlıkları bertaraf etmek için yapılan askeri harekâtlar 1866 yılına kadar devam etti. Hatta bazı derebey aileleri Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'de mülkleri ile ilgili ellerinde tuttukları geleneksel ve yerel bazı güçlerini günümüze kadar korumaya devam ettiler.¹⁰

Kuzeydoğu Anadolu'da derebeylerin güçlerinin kırılması çabası, aslında boş yere sürdürülen bir işti. 1812 yılında çıkan bir emir üzerine Tahir Paşa, İspir derebeyi olan Mehmetoğlu ile uzun bir mücadele içine girdi. Hazinedaroğlu Süleyman'ın müttetikleri bu sefer onun üzerine saldırdı. Rizeli Tuzcuoğlu Memiş kendisine 400.000 kuruşluk (4.000 £) borç para vermişti. Fakat paşa 250.000 kuruş (2.500 £) daha isteyince Memiş Ağa onu İstanbul'a şikâyet etti. 1816 yılında Hazinedaroğlu Süleyman Sürmene'de çıkan isyanı fırsat bildi ve Tuzcuoğlu'nu 1817'de bertaraf etmeyi başardı. Fakat Tuzcuoğlu'nun nasıl öldürüldüğü konusu açık değildir. Zira yüz yaşında olduğu söylenen Memiş Ağa, yöre insanı arasında şehit olarak görülüyordu. Hazinedaroğlu-Tuzcuoğlu rekabetinden kaynaklanan bu olayın uzun vadeli etkileri ortaya çıktı.

Takip eden on yıl için eldeki kaynaklar hem oldukça kısıtlı hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda derebeylerin ortadan kaldırılması ile ilgili çağdaş herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat 1830 yılında Trabzon'da bir İngiliz Konsolos yardımcılığı kuruldu. Bu konsolosluk tarafından dikkatli bir şekilde kaleme alınan ve bugün Londra'daki Public Record Office'de bulunan raporlar, Karadeniz Derebeylerinin devlet tarafından nasıl ortadan kaldırıldığı hakkında bilgi veren oldukça önemli belgelerdir.¹¹

¹⁰ Bkz. A. F. Miller, *Mustafa Pasha Bayraktar*, Moscow/Leningrad 1947 ve A. F. Miller, "Derebey", *EI* (2).

¹¹ W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, London 1842, s. 222-226; Fontanier, *a.g.e.*, C: III, s. 320-338; L Chevalier Gamba, *Voyage dans la Russie méridionale*, vol. I, Paris 1826, s. 418; Le chevalier Taibput De Marigny, (Hollanda'nın Odessa konsoloslu), *Voyages en Circassie*, Odessa/Simphéropol 1836, s. 254 ve Hasan Umur, *Ofve Of Muharebeleri*, İstanbul 1949, s. 17-22; Bay Michael Meeker'e son yayınlanan kitabından verdiği bilgiler ve diğer yardımları için müteşekkirim. Bu dönemde Trabzon valileri şunlardır: Hazinedaroğlu Süleyman (1811-?), halefi Hüsrev Paşa tarafından zehirlendi, Hacı Hasan Şişinoğlu (1823-1829), Hazinedaroğlu Osman (1829-1842), Hazinedaroğlu Abdullah (1842-1846) ve Halil Paşa (1846'dan itibaren). İngiliz konsolos yardımcıları ve konsolosları ise; J. W. Brant (1830-1837), H. Suter (1837-1841), G. A. Stevens (1841-1858), F. J. Stevens (1858-1867) ve W. G. Palgrave (1867'den itibaren). Stevens kardeşler coğrafya çevrelerince iyi bilinmektedir. Brant,

Derebeylerle hükümet temsilcileri arasındaki mücadelenin niteliği, Trabzon için daha farklı özelliklere sahiptir. İlk olarak, bu derebeyleri Laz ve Acara kökenliydi. Kafkasya halkları kendi özgürlükleri için bu derebeylerinin safında savaşıyorlardı. İkinci olarak 1828-29 yılında Rusya'nın bölgede başarı kazanması, İstanbul için şimdi sınır bölgeleri olan Lazistan ve Acara'nın doğrudan kontrolünü daha da önemli kılıyordu.

Reformcu Sultan II. Mahmud (1808-1839) ve Abdülmecid (1839-1861) dönemleri Kuzeydoğu Türkiye'nin gelişimi açısından oldukça önemlidir. Fakat onların iktidarda oldukları yıllar aynı zamanda Kafkaslarda Rusya'nın gücünün de perçinlendiği yıllardı. Türk Gürcistanı, 1807-1808 ve 1828-29'da tehdit altına girdi. Anılan tüm yüzyıl boyunca tehditkâr Rus askeri harekâtlarına dair rivayetler ortada dolaştı durdu. 1829'da Kont Paskeviç Erivanski'nin ordusu Gümüşhane'ye girdi. Aynı yıl imzalanan Edirne Antlaşması ile Türk Gürcistanı sadece Lazistan ve Acaristan ile sınırlı kaldı. Şişinoğlu Hasan ve Hazinedraoğlu Osman'ın Türkleştirmeye çalıştığı Anapa Sancağı, Rus entrikaları karşısında 1824-1828'de Çar'a boyun eğmek zorunda kaldı. Fakat Türkiye, Batum'u 1878'e kadar elinde tuttu. 1829'da Laz ve Acaralılar da Gürcistan'daki diğer yurttaşlarına katılacağı ve Rusya'ya teslim olacağı düşünülebilirdi. Öyle ki Rus yayılcılığının bir türlü sonu gelmiyordu. James Brant İngiltere'nin ilk konsolos yardımcısı olarak Trabzon'a gönderildiğinde, Lazistan'ın ne kadar hassas bir bölge olduğunu tam olarak öğrenme talimatı almıştı. Sir Robert Gordon, James Brant'a gönderdiği özel bir mektupta, "Sizin gönderildiğiniz bölgede Rusya'nın son başarıları ve topraklarını genişletmesinin Müslim-gayrimüslim bölge halkının zihninde hissedilir bir etki yaptığını" belirtiyordu. İngiliz elçisi, "Paşa ile Lazlar arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu, Rusya ile yapılabilecek bir savaşta bu halkın durumunun nasıl olacağı ile halkın mevcut durumunun sakin olup olmadığını" sormaya devam ediyordu. Brant raporlarında bu soruları tamamen cevaplamadı ve bundan dolayı bu sorular yeniden sorulmayı hak etti.¹²

1842'de Erzurum'da imza edilen İngiltere-İran Ticaret Antlaşması sırasında birlikte çalıştıkları Robert Curzon tarafından çokça takdir edilmişti. (Bkz. Robert Curzon, *Armenia*, London 1842, s. 34); Brant'ın yazışmaları şuradadır: BM. Add. MMS 42512, 42565 ve 42566 ve daha fazlası için 38983, 39042 ve 41315. James Brant, "Trebizond and the Persian Transit Trade", *Journal of the Royal Central Asian Society*, XXXI (1944), s. 289-301. Public Record Office'deki Brant'ın belgelerini okumama yardım eden Bayan Heather Wanstall'a müteşekkirim.

¹² Bkz. Fontanier, *a.g.e.*, III, s. 239-253; Taibout De Marigny, *a.g.e.*, s. 254; W. E. D. Allen and Paul Muratoff, *Caucasian Battlefield*, Cambridge 1953, s. 41; Odysseus Lampsidis, "Ho Pontos kata ton Rôsotourkikon polemon tou 1828-1829", *Archeion Pontou*, XIX (1954), s. 226-231 ve Besse, *a.g.e.*, s. 308-309; Gordon'un mektubu için bkz. BM Add. MS 42512 ff.1-3; Brant 1833'te bu öneşzileri paylaşıyordu: "Bazı hususlar Rusya'nın genişlemesi ile alakalıdır, Türkiye veya İran'ın müdahalesi olmaksızın Rusya'nın buralara hâkim olmasına izin verilir veya bu taraflarda amaçlarını icra ederse Rusya daha sonra nasıl kontrol altına alınacaktır? Ermenistan, Dicle ve Fırat Rusya'nın eline geçerse bu devlet İran'ı da kuşatacak ve bu ülke, Gürcistan'da yapıldığı gibi Rusya'ya bağlanacaktır. Bunun yapılması durumunda Hindistan'a kolayca saldırılabilecektir. Bu saldırı püskürtülse bile hangi hazine bu savunmayı finanse

Bir Gürcü tarihçiye göre “Rusya’nın siyasi yayılmasının neden olduğu endişe, bölgedeki durumu değiştirdi. Türkiye, Gürcistan taraflarını tamamen hâkimiyeti altına alma, burada kendi idaresini tesis etme ve Gürcüleri de Türkleştirme kararı aldı. Bu iş öncelikle Lazistan’dan başlatıldı. Osman Paşa, Türk Gürcistanı’nı kılıçtan geçirdi. Lazlar dört elle özgürlüklerini savundular... Beylerin otoriteleri ve idaresi ortadan kaldırıldı ve yerlerine Türklerin kurumları geldi... Beylerin toprakları da Türk idaresi tarafından ele geçirildi. Bu topraklar Türk idaresi tarafından sürekli olarak köylülere taksim edildi”. Dahası şahıs isimleri de Türkleştirildi ve “shvili”nin yerine “oğlu” getirildi.¹³

Bu görüşlerin gözden geçirilmesi gerekir. Lazların ve doğuda yer alan hanedanların hâkimiyet altına alınışının Anadolu’daki derebeylerin kontrol altına alınması sürecinin bir parçası olduğu oldukça açıktır. Lazların, Kafkasya Genel Valisi Prens Michael Vorontsov’un (1844-1853) idaresine kadar Türklerin hâkimiyetinden çıkarak Rusya’nınkine girmeleri için çok az neden olduğu görülmektedir. Osmanlılar ve İngilizlerin, Lazların Rusya ile olan bağlantılarına ilişkin diplomatik endişelerinin yersiz olduğu ortaya çıktı. 1828-1829 Savaşı’nın getirdiği yıkım uzun bir süre hissedildi. Bundan dolayı Lazlar, Ruslar için isyan etmedi. (Lazlar 1918’de de Batum’un Türklerin eline geçmesine yardım etmişlerdi). Lazlar, Rusya Gürcistanı’na göç etme konusunda hiçbir emare göstermediler. Aslında Rus tarafından kaçanlar genellikle Türk idaresindeki Acaristan’a sığınıyorlardı ve 1850’lere kadar Rusya Gürcistanı’ndan düzenli bir mülteci akışı vardı. (Bu göç ise binlerce Karadenizli Rum’un Kafkasya’ya göçü ile dengeleniyordu). İngiliz Elçiliği tarafından 1841’de Babıâli için hazırlanan Acaristan hakkındaki bir rapor, bu bölgede kasıtlı bir Türkleştirmenin olduğundan değil de tüm halkın silahlarına davranmasına kadar devam eden idari bir kargaşadan bahsediyordu. 1830’daki Laz isyanında Rusya’nın teşviki olabilir. Fakat bu isyan Bakrat hanedanını yeniden kurmayı ve Rusları Gürcistan’dan çıkarmayı amaçlayan Gürcü hareketine rastlamaktadır. Bu harekât, kendisi de bir Acaralı olan Trabzon Valisi Osman Paşa tarafından bastırıldı. Sonuç olarak Lazlar ve Acaralılar, Müslüman olmalarından ötürü diğer Gürcülerden ayrıldıklarını hatırlamak gerekir.¹⁴

edecektir? Bu sorular belki de çok uzak bir geleceğe yönelik sorulardır; ancak bu süreç oldukça doğal bir şekilde ilerlemektedir. İlk adım atıldan beri Rusya’nın tüm planı oldukça açıktır. Bu adım tüm riskleri engellemesi gereken bir adımdır”: *PRO* FO 524/2. 19. yüzyıldaki gelişmelerin Brant’ın öngörülerini doğruladığı görülmektedir. Rusya 1865’te Taşkent’i; 1873’te Hive’yi; 1878’de Kars’ı, 1884’te Merv’i ve I. Dünya Savaşı’nda da Trabzon’u işgal etmişti.

¹³ G. Vechapeli, *La Georgie Turque: Lasistan, Trébizonde et contrée du Tchorkh*, Berne 1919, s. 18-19.

¹⁴ Frederick Guarracino (Trabzon konsolos vekili), “Notes made on a Journey from Batoom by Adjarah, Shavshet, Ardanuch, Ardahan, Ghivleh, Penek and Olti to Erzeroom”, *PRO*, FO 526/2 (özet için bkz. Frederick Guarracino, “Notes on an Excursion from Batum to Artvin”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 15 (1845), s. 296-305). Guarracino şu gözlemleri yapıyordu: “Sınırdaki alaylardan kaçan çok sayıda Rus ve Polonyalı firari Şavşat’taydı ve civardaki köylere yayılmışlardı. Firariler Türk sınırına girer girmez karşılaş-

Ancak Lazların sadakati beklenmedik bir anda bölündü. Lazların, Rizelilerin, Ofluların ve Sürmenelilerin Osman Paşa ile neden şiddetle çatıştıklarının gerekçesi yeterince açıktır. Onlar, daha doğrusu liderleri, eskiden sahip oldukları feodal ayrıcalıklarını bırakmak istemiyorlardı. Bunun yanında Lazlar birbirini takip eden kötü hasatlar ve vergi yükünden de etkilenmişlerdi.

Çarşamba beyi Süleyman Paşa'nın oğlu olan Hazinedaroğlu Osman, Rus Savaşı'nın sona erdiği 1829 yazında Trabzon eyaletini 1.000 keseye (5.000 £) iltizam olarak aldı. “Kibar tavırları ve iyi görünümlü” olan Hazinedaroğlu Osman, sarayda iç oğlanı olarak yetişmişti ve Türkiye'deki en zengin mülk sahiplerinden biriydi. Fakat Osman'ın aşırı harcamaları vardı. Geniş bir maiyeti ve Trabzon'da da bir sarayı vardı. Osman Paşa'nın Babîâlî'ye gönderdiği ve içinde 4.200 libre tereyağ ve 20 Çerkes kölenin masraflarının da yer aldığı vergi, her sene 200.000 franka mal oluyordu. Babası Süleyman Paşa, beylerinden borç para talep etmiş olmasına rağmen Osman Paşa derebeylerin mevcut ayrıcalıklarını kaldırdı. Derebeylere, bölgelerinden toplanmak üzere yeni ve ağır vergiler koydu. Paşanın adamları önceleri başarılıydı. Bunlar Batumlu Aslan Bey, Hopalı Mustafa Ağa ve Tuzcuoğlu İzzet Ağa'ydı. Cana yakın ve nazik görünümlü bir genç olan İzzet Ağa on altı yaşında amcasını öldürerek paşaya bağlılığını ortaya koymuş ve Memiş Ağa'nın yerini almıştı.

Osman Paşa'nın talep ettiği vergi zamansızdı. Ruslar arkalarında ciddi bir yıkım bırakmışlardı. Öte yandan 1829 yılı hasadı yok denecek kadar azdı ve 1830 hasadı da zayıftı. 1830'da Trabzon Eyaleti'nde veba ortaya çıktı. En etkin olduğu dönemde Rize'de günde otuz; Trabzon'da ise altmış can alıyordu. 1830'un yazında iki bin Sürmeneli, paşanın talep ettiği vergiyi ödemeyi reddetti. Daha önce de devlete önemli bir vergi vermemiş olduklarından, üç Sürmeneli ağa durumdan yakınmak için Osman Paşa'nın yanına geldi.

tıkları Türkler tarafından ele geçiriliyor ve ya Türklerin hizmetleri için kullanılıyor veya 300 kuruş (3 £) karşılığında diğer yerlilere satılıyordu. Köle olmalarına rağmen konuşma fırsatını bulduklarını Rusya'nın askeri hizmetinde olmaktansa Türklerin arasında olmayı tercih ettiklerini belirttiler”. Türkiye'ye gelen Gürcü göçmenlerden konsolosluk yazışmalarında sıklıkla bahsedilmektedir. Hazinedaroğlu Abdullah Paşa'nın zorba idaresinde (1842-1846) bunların pek çoğu aslında Çerkes kölelerdi. Buna karşılık çok sayıda Rum ve Ermeni 1828, 1878 ve 1918'den sonra Rusya tarafına kaçmıştı. Lazların hiçbir zaman Rusya'ya iltica ettiğinden bahsedilmemiştir. 1841'de Guarracino, Acaralılarının halen daha çok bağımsız olduklarını görmüştü. Türk yönetiminin baskısının başlıca kurbanlarının Müslümanların ayrıcalıklarından istifade edemeyen Rum, Ermeni ve Katolik Ermeni köylüler olduğu görülmektedir. Bu dönem hakkında bkz. David Marchall Lang, *The Last Years of Georgian Monarchy 1658-1832*, New York 1957, s. 267-284; David Marchall Lang, *A Modern History Of Georgia*, London 1962, s.42-69 ve Alexander Manvelichvili, *Histoire de Géorgie*, Paris 1951, s. 353-402. II. Solomon Bagration, İmeritya'nın son kralı Trabzon'a çekilmiş ve burada 1815'te ölmüştü. Fakat Doğu Karadeniz'in Gürcü Krallığı'nın bir direnç merkezi olmadığı görülmektedir. Bkz. Anthony Bryer, “The Tomb of Solomon II, Last King of Imereti”, *Bedi Kartlisa*, XXV (1968), s. 214-217.

Osman Paşa bunlardan birini boğdurdu. Bu sırada Atina ağasının da silahlandığını öğrendi.¹⁵

1831 yılı hasadı da kötüydü. Eylül ayında Lazistan'da ciddi bir hububat kıtlığı vardı. Osman Paşa'nın adamları Sürmenelilerden 200.000 (5.000 £) kuruş toplamayı başardı. Bu meblağın 50.000 kuruşunu, aslında geri kalanın tamamını da kendisi aldı. Fakat şimdi bu meblağ 500.000 kuruşa yükseltildi ve Sürmene Vadisi'nin hemen hemen 4.000 hanesi bu meblağı ödemeyi reddetti. Sürmeneliler ve Rizeliler şüphesiz 1831'in sonlarında Trabzon'a ulaşan Mısır'daki isyandan da cesaret almışlardı. Bu andan itibaren Osman Paşa'nın otoritesi bir gözlemciye göre en düşük seviyeye indi. Brant'a göre "*kimsenin göstermekten çekinmediği genel bir hoşnutsuzluk*" ortaya çıktı. Sürmene'deki karışıklıklarda yirmi kişi öldü, ancak Sürmene Mart 1832'de de halen daha sakinleşmemişti. Ağustos ayında Osman Paşa 7.000 adamdan oluşan bir kuvveti Sürmene'ye gönderdi. Her vadinin bitiminde yer alan sahil yerleşimlerinin, iç kesimlerdeki halk ile açık bir idari ve ticari bağlantısı vardı. Sürmene halkı kasabayı terk ederek hiçbir silah ve silahlımerişemeyeceği yüksek ormanlara sığındı. Böylece, "herhangi bir savaş cereyan etmedi. Zira halk hayvanlarını, eşyalarını ve ailelerini dağlara taşıdığı gibi teslim olmayı ve ayaklanmanın liderlerini teslim etmeyi de reddetti. Böylece bu seferden hiçbir şey elde edilememiş görünüyordu." Sürmenelileri "*doğruluğun ve barbarlığın basit bir karışımı*" olarak gören Fontanier, Osman Paşa'nın bu seferini biraz saçma bulmaktaydı. Zira Sürmene'yi ele geçirmek için köhne toplar bu bölgeye gönderilmişti. Trabzon'da ise zafer haberleri yayılmış ve bu zaferin göstergesi olarak da üç yaşlı kadın ve bir çocuk Trabzon'a getirilmişti. Brant, Osman Paşa'nın bu seferinin, Sürmenelileri azılı dağ eşkıyalarına döndürebileceğinden endişe ediyordu. Trabzon'daki bu karışıklıklar, Rus savaşının sonrasında birbirine rakip olan Kars ve Erzurum paşalarına karşı ortaya çıkan diğer bölgesel isyanlar (özellikle Kürt ve Khoroni) ile mukayese edilmelidir.¹⁶

Rizeli Tuzcuoğlu Tahir Ağa hemen Laz isyanının lideri haline geldi. Hopalı Mustafa ve Batumlu Aslan, daha evvel Süleymanzade ve Hazine-daroğlu Osman'ı destekledikleri halde bu kez Tuzcuoğlu'na katıldı. Bu noktada Hazine-daroğlu ve Tuzcuoğlu hanedanları ve onların adamları arasındaki bu savaşların basit birer kan davası olup olmadıkları merak edilebilir. Her iki aile de derebey kökenliydi ve Osman Paşa'nın faaliyetlerinin gerekçesi olan İstanbul'daki reform hareketine de sempatiyle bakıyorlardı. Her iki ailenin de Rize ve Gürcistan'daki Poti ile bağlantıları vardı ve muhtemelen bunlar Laz veya Acaralıydılar. Bu kan davasının kökeni belki de Hazine-daroğlu'nun 1817'de Tuzcuoğlu Memiş Ağa'yı öldürmesiyle başlamıştı. Fakat imparatorluğun diğer taraflarında olduğu gibi, derebeylerin

¹⁵ PRO, FO 524/. Bu veba salgınından dolayı Leontokastron (Güzelhisar)'da Avrupalı bir hekimin çalıştığı bir karantina tesis edildi. Fakat Trabzon limanı 1860'lara kadar kolera ve yaz enfeksiyonlarının pençesinden kurtulamadı.

¹⁶ PRO, FO 524/1; Fontanier, a.g.e., III, s. 7-8, 300, 328.

ortadan kaldırılması sürecinin, önde gelen bir ailenin diğeri üzerinde hâkim kılınmasıyla tamamlandığı görülmektedir.¹⁷

Doğu Karadeniz’de hangi ailenin Babîâlî’nin desteğini alacağı konusunda ciddi bir kuşkunun olduğu görülmektedir. Memiş Ağa gibi Tuzcuoğlu Tahir Ağa’nın daha iyi bağlantıları olduğu ve paşalardan daha güçlü olduğu anlaşılmaktadır. “Zira onun zenginliği, kendisine kalan mirastan kaynaklanmakta ve para elde etmek için kendisine bağlı olanlardan para toplamaya ihtiyacı yoktu.” Bunun tersine Osman Paşa’nın “katlanılmaz aşırılıkları” ise hoş karşılanmıyordu. O dönemde, bugün de olduğu gibi Karadeniz’in doğu vadilerinin halkı, Türkiye’nin her tarafında olduğu gibi hısımlık bağı çerçevesinde bir araya gelebilirdi. Ayrıca bu dönemde Tuzcuoğlu Tahir’in, Babîâlî’de, aralarında muhtemelen resmi göreve gelmeden önce Tuzcuoğlu tarafında yer alan serasker paşa ve iki Rizeli mareşalin de yer aldığı dostları vardı. Buna karşın, erken kariyerine rağmen Osman Paşa’nın İstanbul’da daha az dostu vardı ve on yıl sonraki ölümüne kadar sürecek olan görevden alınma söylentileri söz konusuydu.¹⁸

Osman Paşa’nın birlikleri kış boyunca düşmanlarını bölgeden çıkarmak için Lazistan’da kaldı. Fakat Tuzcuoğlu ise zayıf olan kuvvetlerini Karadeniz Dağları’nın güneyine çekmişti. Lazlarla birlikte Tonya ve Rize’nin beyleri de isyan ettiler. Ahmet Paşa Kars taraflarından Lazlar üzerine yürüdü ancak mağlup oldu. Tuzcuoğlu, 1833’ün Ocak ayında Trabzon’a saldırma cesaretini gösterdi. Bu sırada beraberinde 12.000 adamı vardı. Bu güç, başlarında kendi ağaları olan Lazlar, Oflular, Sürmeneliler ve Tonyalılardan oluşuyordu. Osman Paşa Değirmendere’ye kadar gelen Tuzcuoğlu’na kaymakamını gönderdi; fakat kaymakam isyancıları engelleyemeyerek geri çekildi. Trabzon’da büyük bir endişe hâkim oldu ve tüm Müslümanlar silahlanmaya çağrıldı. Şehrin varoşlarında ikamet eden zenginler mallarını ve kıymetli eşyalarını güvenlik gerekçesiyle sur içine taşıdı. Ciddi bir endişe şehre hâkim olduğu gibi şehri güçlendirme girişimleri de isteksiz karşılandı. Hendekler kazıldı ve Kalamina Deresi’nin geçiş noktasına küçük bir top yerleştirildi. “Ancak bu tedbirler çok önemsizdi ve paşanın birlikleri de çok isteksizdi. Bundan dolayı hiç kimse bir çatışma olmasını beklemiyordu. Aslında paşanın kendisi de tedbirlerine ve adamlarına çok fazla güvenmiyordu. Bu nedenle gerekli hazırlıkları yaparak kendisini kale içine kapattı.”¹⁹

Doğu Karadeniz şimdi fiilen Tuzcuoğlu’nun elindeydi. Konsolos yardımcısı Brant, ihtiyatlı bir biçimde şehirdeki Avrupalılar ve Rum Metropolidi Constantinos (1830-1879) için Tuzcuoğlundan garanti istedi. Brant, Tuzcuoğlu’nun Avrupalılara Osman Paşa’dan daha olumlu baktığını ve birliklerinin daha disiplinli olduğunu öğrenerek rahatladı.

¹⁷ PRO, FO 524/1; Umur, a.g.e., s. 20-22.

¹⁸ PRO, FO 524/1; Fontanier, a.g.e., III, s. 98-99, 201-202.

¹⁹ PRO, FO 524/1.

Lakin Trabzon'a yönelik bir saldırı gerçekleşmedi. Ocak 1833'ün ikinci haftasında serasker paşadan gelen bir ulak, Tuzcuoğlu Tahir'in Babıâli'deki müttelikinin Rize mütesellimi olarak tayin edildiği haberini getirdi. Böylece Tuzcuoğullarının, derebey olarak sınırlı ihtirasları da resmen tatmin edilmiş oldu. İngiliz konsolos yardımcısı, “uzun zamandan beri ticareti etkileyen bu çatışmaların bitmesinin olumlu etkilerini göreceğini” umabiliyordu. 1833'teki bu endişe hızlı bir şekilde kaybolmuş olmalıdır ki hiçbir tarihçi bundan bahsetme gereği duymadı.²⁰

Ancak 1833'ün Mart ve Nisan aylarında konsolos yardımcısı Brant'ın başka endişeleri vardı. Brant, Rusya'nın kontrolünde olan Gürcistan'a komşu olan eyaletlerde Rus General Voinikov'un aylık eğilimini körükleyen faaliyetlerinden endişe ediyordu. Söylentilere göre Rusya, Türk sınırlarına girmeye ve dört sene evvel Edirne Antlaşması ile Avrupa ticaretine açılan bir yol üzerinde bulunan Erzurum'u almaya hazırlanıyordu. Yayılan ikinci söylentiye göre bir Rus ajanı Tiflis'ten Erzurum'a kadar seyahat etmiş ve Trabzon'daki çıkarılara dikkat çekmişti. Bu sırada Tiflis'te Bagrat hanedanını yeniden ihya etme çabalarının da başarısız olduğu haberi geldi. Mayıs 1833'te Brant şaşkıncu bir keşif yaptı. Buna göre konsolos yardımcısı, Binbaşı Voinikov'un aslında, Tuzcuoğlu Tahir'in üvey kardeşi Batumlu Aslan Bey olduğunu öğrendi. Aslan Bey'in bu çifte kimliği, Laz isyanındaki Rus müdahalesi için elimizdeki tek açık ipucumuzdur.²¹

Temmuz 1833'te Lazistan tekrar silahlandı. Osman Paşa Canik'ten başıbozuklardan ve Erzurum'dan da nizam askerlerinden yeni birlikler topladı. Kars paşası da ona da yardım etmek üzere birlikleriyle sahile hareket etti. Hareketin sözde amacı “Batum'daki idari etkisini yitiren Aslan Bey'i her şekilde ele geçirmektir”. Kars paşası Batum'u talan ettikten sonra Atina'ya (Pazar) ulaştı. Aslan Bey, Tuzcuoğlu Tahir ile Rize'ye sığındı. Osman Paşa ise kışı geçirmek üzere Trabzon'a çekildi. Ancak Tuzcuoğlu Rize'de kaldığı sürece Laz isyanı devam edeceği benziyordu.²²

1834'ün baharında Brant, İngiliz elçisine “kavgacı Laz komşularının kaçınılmaz olarak yeniden ayaklanacağını” rapor ediyordu. Nitekim Tuzcuoğlu Tahir Sivas Eyaleti'ne kadar olan yerlerde hakimiyetini açıklayıp sultana olan sadakatini ve Trabzon valisi ile olan ayrılığını ilan etti. Sürmene ağaları da Tuzcuoğlu'nu destekledi. Yorgun Osman Paşa Canik'ten 3-4.000 başı-

²⁰ PRO, FO 524/1, Chrysantos, *Ekklesia*, s. 616-617.

²¹ PRO, FO 524/1. Avrupalı, Türk veya Rusça (bazen her üçü); Rumca, Türkçe veya Rusça şeklinde çift isimler bu dönemde yaygındı. Yunan, Rus veya İtalyan uyruklarından birinden çıkmak istemeyen Karadenizli Rumlar veya İtalyanlar, İyonyalı veya Maltalı olarak İngiliz himayesini talep ediyorlardı. Trabzon'daki Rusya genel konsolosu diğer meslektaşları tarafından Hıristiyanları adil olmayan yöntemler ve rüşvet vererek Rus tebaası yapmakla suçlanıyordu. Fontanier'e göre “Kubalı Aslan Bey (muhtemelen Voinikov) gibi büyük bir yol soyguncusunu veya Sohumlu Hasan Bey gibi bir köle tüccarını evcilleştirmek için onları Rus generali yapmak yetersizdi”. Fontanier, *a.g.e.*, III, s. 257.

²² PRO, FO 524/1.

bozuk topladı ve bunları denizyoluyla Lazistan'a nakletti. Fakat Brant, "bu harekâtın da daha evvel Lazistan'a karşı yapılanlar gibi muhtemelen sona ereceğini, ticaretin gerilemesinin genel hoşnutsuzluğu ve sefaleti arttırdığı bir dönemde bu tarafların tahrip edilmesiyle hiçbir şey elde edilemeyeceğini" rapor ediyordu.²³

Brant'ın uyarıları kısmen doğru çıktı. Osman Paşa beklenmedik bir şekilde Sürmene isyanını tamamen bastırdı ve Rize'yi ele geçirdi. Lazistan istila ve yağma edildi. Tuzcuoğlu'nun Babıâli'deki bağlantıları bir işe yaramadı ve kellesinin alınmasını emreden bir ferman çıktı. Tuzcuoğlu Tahir'in kesik başı ve ailesinin büyük bir kısmı zafer edasıyla İstanbul'a gönderildi. Aslan Bey (Binbaşı Voinikov) Rusya Gürcistanı'na kaçtı ve bir daha ondan haber alınmadı. Brant 12 Nisan 1834'te Lazistan'da sükûnetin sağlandığını ve "bu zengin ve güçlü Tuzcuoğlu ailesinin etkisine ve paşanın otoritesine karşı Lazistan'da devam eden muhalefetin bundan sonra tamamen ortadan kaldırılmış olduğunu" rapor ediyordu. Brant, Tuzcuoğlu ailesinin önde gelenlerinin ayakta kalabileceğini göz ardı ediyordu. Zira bu ailesinin kalan üyeleri Rize'nin en önemli aileleri arasında yer alıyordu. 1834'te bile "Tuzcuoğlu Tahir'in Oflularla birlikte dağlara sığındığı" şeklinde devam eden bir söylenti vardı. Aslında bu kişi, isyanın lideri olduğu düşünülen Of lu bir ağa, Cansızoğlu Cafer'di. Brant "yumuşak bir şekilde halkın gönlünü almak yerine halkın şikayetinin temelinde yatan baskı siyasetinin devam edeceğini, halkı sakinleştirmek yerine her fırsatta yeni bir isyana neden olacak şekilde ezilmeye devam edileceğinden endişe duyulduğunu" rapor ediyordu.²⁴

Osman Paşa'nın eyaletindeki diğer yerlerdeki derebeyler hızlı ve sakin bir şekilde ortadan kaldırıldılar. Yüzyıllardan beri Torul'da tumar sahibi olan Üçüncüoğulları 1830'da arazilerini kaybetti. Besse'ye göre, derebeyler halen daha bu yıllarda birbirlerinin topraklarına saldırıyorlardı. Fakat 1833'te Smith, derebeyler ve aralarındaki kan davalarından, çok yakın bir geçmişte yaşanan hatıralar olarak bahsediyordu. 1834'te ise Aucher-Eloy, Laz isyanını, ilk kez paşanın isyancılar ile müzakere etmediği; ancak liderlerini öldürmesinden dolayı bitmiş bir isyan olarak görüyordu.²⁵

Osman Paşa bir reformcu değildi. Brant'ın ifadesiyle "eski sisteme bağlı" olan Osman Paşa İstanbul'daki reform hareketine büyük bir kuşku ile bakıyor, Trabzon'daki küçük sarayında gözden düşmüş yeniçerilerin güçlü unsurlarını barındırıyordu. Nitekim Gülhane Hattı'nı paşalığı sırasında uygulamayı kabul etmedi. Diğerleri ile mukayese edildiğinde, eyaletindeki Laz olmayan derebeyleri bastırmakta gösterdiği rahatlık ve gönüllülük bundan dolayı ilginçtir. İki seyyaha göre Osman Paşa, mevcut derebeylerin gücünü

²³ PRO, FO 524/1.

²⁴ PRO, FO 524/1.

²⁵ Besse, a.g.e., s. 302; Eli Smith, *Researches of the REV. E. Smith and REV. H.G.O. Dwight in Armenia*, vol. II, Boston 1833, s. 324; Aucher Éloy, *Relations de voyages en Orient de 1830 a 1838*, ed. Comte de Jaubert, Paris 1843, Vol. I, s. 752.

“kısmen entrika kısmen de şiddet ile” kırmıştı, paşanın yeni *ayanı* pek çok açıdan eski derebeylerin biçim değiştirmiş haliydi. Acara beyleri 1840’lı yıllarda askeri hizmet ve vergi karşılığında hala mevkillerini muhafaza ediyorlardı. Bazı derebeyler kalelerini terk etmekte zorluk çıkarmadılar. Mesela Guarracino 1841’de Ardahan’da bir düğün vesilesiyle on beş-on altı beyin bir araya gelmesine şahit olmuştu. Bu beyler de doğal olarak beraberlerinde 600-800 adam getirmişlerdi. Fakat Lazistan’da yerel derebeylere güvenilemez ve Osman Paşa’nın yöntemleri uygulanamazdı. Osman Paşa’ya göre Tanzimat reformları, Hazinevaroğlu hanedanının egemenliği için büyük bir derebey savaşına eşdeğer bir savaş başlatmak için yeterli bir gerekçeydi. Babıâli ancak 1860’larda Trabzon’daki valilerine güvenebilirdi. Eğer Karadeniz etnik ve siyasi olarak daha homojen olsaydı, 19. yüzyılda kendi bağımsızlıklarını kazanan imparatorluğun diğer eyaletlerinin yolundan gidebilirdi. Böyle de oldu. Sevr Antlaşması’nın 29. maddesi bu bölgeyi yeni Ermenistan’ın sınırları içinde gösterse de bölge, Rus işgali altındaki 1916-1918 yılları arasında geçici bir Rum Cumhuriyeti olmaya çalıştı. Ayrıca bu bölge üzerinde Gürcülerin de iddiaları vardı.²⁶

Osman Paşa hala Cansızoğlu Cafer’i dikkate almak durumundaydı. 1834’te Tuzcuoğlu Tahir’in düşüşünden beri Cansızoğlu Cafer, “Beraberindeki bir miktar adamı ile Of dağlarında dolaşmaya devam ediyor; yöre halkının da desteğini alarak kendisini ele geçirmeye yönelik tüm girişimlerden kurtulabiliyordu.”²⁷

²⁶ Moritz Wagner, *Travels in Persia, Georgia and Koodistan*, vol. II, London 1856, s. 263-264; Fontanier, a.g.e., III, s. 17-18; *PRO, FO 526/2; 195/1; 195/173*; “Bazı örneklerde bunlar sadık idarecilere dönüşmüş hanedanın reisleriydiler”. Southgate, a.g.e., s. 152.

²⁷ Umur, a.g.e., s. 19; *PRO FO, 195/101*. Oflular Lazistan’ın en dikkat çekicileriydi. Onlar Rumdular veya en azından Rumca konuşmaktaydılar. Söylendiğine göre dönme piskoposları Aleksander’in İskender adı ile Trabzon paşası olduğu zaman İslamiyet’i kabul etmişlerdi. Bir kayda göre bunun gerçekleştiği tarih 1740’lardaydı; diğer bir kaynağa göre 1512’de Trabzon’daki İskender Paşa Camii’ni inşa eden Piskopos Akesander’dı. (Bkz. Ionners, a.g.e., s. 135; Chrysantos, *Ekklesia*, s. 708 ve *Greek Republic of the Black Sea*, s. 14; Bir Laz söylentisine göre Oflular prensleri Lazarev ile İslamiyet’i benimsemişlerdi. Bay Meeker’in bana söylediği güncel Oflu açıklamasına göre, Bizans imparatoru iki Oflu Hristiyan din adamını yeni İslam inancını öğrenmeye göndermiş; ancak bunlar tersine, İslamiyet’i kabul ederek imparatorluğun sınırları dışına yerleşmişlerdi. Yüzyıllar sonra bu din adamlarından gelenler Of vadisini Müslüman yapmışlardı. Bu hikâyelerin Ofluların İslamiyet’in fanatik savunucuları olmaları ve Karadeniz Rum Lehçesini muhafaza etmelerinin ortaya çıkardığı çelişkiyi haklı çıkardığı görülmektedir. 1831’de Fontanier, Osman Paşa’nın burada hâkimiyetini kurmasından dolayı Of’ta karaya çıkamamıştı. Fontanier Of’ta 3.000 ev ve Sarahmetoğlu ve Cansızoğlu’na ait iki müstahkem konak olduğunu belirtiyordu. Ona göre Oflular “büyük soyguncular” ve “gözü pek korsanlar”dı. Fontanier, a.g.e., III, s. 98-99, 294-295; 1835’te Brant, Ofluların “Lazlara göre daha tuhaf alışkanlıkları ve gelenekleri olduğunu” görmüştü. Brant, Lazların sadece 18.000 adam toplarken Ofluların 24.000 adam toplayabildiğine de dikkat ediyordu. Brant “Oflular pek çok alışkanlıkları ile babadan oğula kan davalarını sürdüren Mani halkına çok fazla benzediğini belirtiyordu. James Brant, “Journey through a Part of Armenia and Asia Minor in the Year 1835”, *Journal of the Royal Geographical Society*, VI

12 Eylül 1837’de Brant’ın halefi Suter şunları rapor ediyordu:

“Lazistan’da bir komplo girişimi ortaya çıktı. Ağaların çoğu ve her zaman Türkiye’deki yenilikleri benimsemekte istekli olan ve Osman Paşa’nın otoritesine karşı hoşnutsuz olan bu eyaletin arazi sahipleri, geçenlerde kendi aralarında ellerine geçen ilk fırsatta iane ödemeye karşı çıkmaya ve kendi bölgelerini yönetmek için atanan görevlilerin, kendileri tarafından ve kendi liderleri içinden seçilmesine karar verdiler”. Cafer Ağa’nın bu ittifakın başına geçmesi talep edildi. Ancak Cafer Ağa, Kahyaoğlu Emin Ağa’nın (Eski Sürmene ağası olan bu şahsa sonradan Tirebolu Ayanı olan Kahyaoğlu Emin Ağa’ya karşı kabalığı ve içkiye düşkünlüğü nedeniyle “Paskeviç” adı verilmişti) ihanetine uğradı. Bizzat Cafer Ağa’nın kendisi bile anlaşılmaz bir şekilde bu ihanete yardım etti. Muhtemelen hiçbir zaman, Lazlar arasında neden karanlık ve umutsuz bir entrikanın ortaya çıktığını ve doğudaki hanedan liderlerinin böyle bir adım attığını bilemeyeceğiz. Fakat Osman Paşa’nın otoritesinin ortadan kalkması, yerinde durmayan ve kavgacı Lazistan halkını daha da güçlendirdi. Sürmene tekrar isyan etmedi; ancak Eylül 1839’da Rize halkı son kez silahlandı. Amishon civarındaki halk yeni idarecileri tarafından talep edilen 400 keselik vergiyi (2.000£) ödemeyi reddetti. Osman Paşa önce 150, daha sonra da Emin Ağa’nın komutasında 4.000 kişilik bir birliği Rizelilerin üzerine gönderdi. Ekim’de Rize Ağası Memiş **Suiçmezoğlu** İspir’e çekildi ve “Emin Ağa etkili bir şekilde bölgede sükûneti tesis etti.”²⁸

Bu sükûnet ortamını sağlayan şey, bölgede yapılan tahribattı. Suter, “bu ayaklanmanın her zaman kötü idareden kaynaklandığını” ve Lazlarla doğuda yer alan diğer halkların hiçbir zaman kendi içlerinden atanan kişiler vasıtasıyla yönetilmediğini kabul ediyordu. Hiçbir konsolos Lazistan’da nelerin olup bittiğini görmek için Osman Paşa’nın kuvvetlerine eşlik etmeye cesaret edemedi. Fakat 1840’ta Teule sahil boyunca cereyan eden çatışmanın yaşandığı yerleri ziyaret etti. Teule, “bana göre Lazlar kötü şöhretlerini haklı çıkarılmaktadırlar; onların görünüşleri ve üslupları kabadır... Mapavri’deki (Çayeli) pazarda sadece iri darı (burada Lazut olarak bilinir) ve koyun derisi göre-

(1836), s. 191-192; 1879’da I. Parcharides 10-12.000 Oflu aileden 8-10.000’inin Rumca konuştuğunu; ancak sadece 192’sinin Hristiyan olduğunu tahmin ediyordu. I. Parcharides, “Statistike tes eparchias Opheos tou nomou Trabezountos”, *Parnassos*, III (1879), s. 224-232; Palgrave ise Oflulardan, “çok uyumsuz, kavgacı, kaba, dar görüşlü ve hiçbir zaman bağlantı kurmadığı” kimseler olarak bahsetmekteydi. Palgrave, *a.g.e.*, s. 16; Oflular Müslüman oldukları için 1922-1923 Nüfus Mübadelesi’ne dahil edilmediler. Günümüzde Çaykara bölgesinde Rumca konuşulmaya devam ederken Oflular aşırı muhafazakâr hocalar yetiştirmekle meşhur olmayı sürdürmektedirler.

²⁸ *PRO FO*, 195/101; Fontanier, *a.g.e.*, III, s. 265,327; Suiçmezoğlu Memiş hakkında başka bir şey bilinmemektedir, ancak İspir ve Çoruh vadisi uzun zamandan beri merkezi hükümete karşı bir direnç merkezi olmuştur. W. J. Hamilton’a göre burası “Lazistan’ın kavgacı yapısı için bir dinlenme yeri idi. Lazistan halkı hükümetin kendilerine karşı bir güç gönderebileceği zamanlarda bir karşı koyma teşebbüsü olarak kalabalık bir şekilde buraya sığınmıyordu”; İspir voyvodası, Hamilton’a 1836’da Lazistan’da bir çatışmaya teşebbüs etmediklerini belirtmişti; “Sadece birkaç sene içinde, Yeniçeriliğin 1826’da ilga edilmesinden beri bir hükümet görevlisi İspir’de ikamet edebiliyordu”. Hamilton, *a.g.e.*, s. 222-226.

bildim. Halkı zenginleştirmesi gereken güzel bir bölgede, dağınık halde yaşayan sefil bir halk gördüm. Acınası bir durum ortaya çıkaran bu manzara bölgede görülmesi gerekenlerle şok edici bir tezat ortaya çıkarmaktaydı.”²⁹

Eski Eynesil derebeyinin oğulları ve Oflular, Osman Paşa'nın 1841'deki ölümünden istifade ederek küçük çapta bir isyan başlattılar. Bununla birlikte Lazlar, hırslı ve sıra dışı bir zalimliği olan Osman Paşa'nın kardeşi ve halefi Hazinedaroğlu Abdullar Paşa zamanında bile tekrar isyan etmedi. Ancak ayakta kalan, Hazinedaroğullarından ziyade bu dönemde onların rakibi olan Tuzcuoğulları oldu. Derebey ve ağaların soyundan gelenlerin silahlı güçlerinden arındırıldıkları doğrudur. Zira onlar, daha ince ve daha etkili politik ve ekonomik bir himaye icra etmeye başladılar. Lazlar daha az şanslıydılar. Foedal beylerini kaybetmeleri ve topraklarının tahrip olmasıyla göç etmeye başladılar. Günümüzde Lazların sadece dörtte biri Türkiye'de kalmıştır. Burada kendi dillerini ve geleneklerini bir dereceye kadar muhafaza etmişlerdir. Ancak daha önce Justinianus'un ve Kommenlerin teşebbüs ettiği; ancak başarısız olduğu bir teşebbüsü Osman Paşa gerçekleştirmiş ve Lazların bağımsızlık taleplerini bastırmıştır.³⁰

²⁹ Jules Charles Teule, *Pensées et notes critiques extraites du journal de mes voyages dans l'empire du sultan de Constantinople, dans les provinces russes, géorgiennes et tartares du Caucase et dans le royaume de Perse*, vol. II, Paris 1842, s. 11-12; Fontanier'ye göre Lazlar “ormanlarda yaşar, yabancıları gördükleri zaman uzaklaşırlar ve kendi çocuklarını satarlar. Kadınları köylerdeki işler ile uğraşırlar”dı. Fontanier, *a.g.e.*, III, s. 300; Ancak Lazları gerçekten tanıyanların onlara bu şekilde zayıf bir karakter biçmediklerini söylemek gerekir. Palgrave, Lazlar hakkında “iyi soylu, çalışkan, mahir denizci, fakat biraz sinsi oldukları söylenmektedir. Fakat kendi gözlemlerim bu söylemlerin doğru olmadığını göstermektedir” diyordu. *PRO FO*, 195/812; Denis Cecil Hills, *My Travels in Turkey*, London 1964, s. 109-110 ve Lazlar hakkında diğer görüşler için bkz. Anthony Bryer, “Some notes on the Laz and Tzan I”, *Bedi Kartlısa*, Vol. 21-22 (1966), s. 182-184.

³⁰ *PRO, FO*, 195/173. Abdullar Paşa'nın uyguladığı baskının boyutu seleflerinin yaptıklarını aşmıştı. İngilizlerin yürüttüğü bir soruşturması bunu doğrulamış, bu konuda Babiâli'ye başvuru yapılmış; ancak Abdullar Paşa görevden alınmadan önce ölmüştü.